

Onderzoeksvisiting FdR UL 2016-2021

Case study Legitimacy and Effectiveness of Law & Governance in a World of Multilevel Jurisdictions (LELG)

Het programma

Het leven in ons soort moderne samenlevingen – de liberale democratieën – wordt meer dan ooit beheerst door het recht. De onderlinge verhoudingen in markt en samenleving worden er in hoge mate door bepaald; onze overheid stuurt op ongekenne schaal via het recht. We lijken ook meer dan ooit te talen naar het recht en worden er steeds afhankelijker van. Die vergrote hang naar recht valt samen met de ontwikkeling waarbij de rechtsorde en de rechtsvorming niet meer nagenoeg uitsluitend plaatsvindt binnen de nationale staat. We leven tegenwoordig in een veellagige rechtsorde, zeker in Nederland. Veel van ons recht wordt gevormd door instellingen van de Europese Unie en internationale organisaties. Daarnaast worden rechtsregels steeds vaker vastgesteld door niet-gekozen bestuursorganen en rechters. Die groter geworden rechtsafhankelijkheid gecombineerd met de toename van recht, rechtsvorming en bestuur van niet-nationale herkomst en door niet-gekozen organen, leidt tot spanningen en fundamentele vragen. Hoe zit het met de democratische legitimatie van dat niet-nationale of door niet-gekozenen gevormde recht? Welke inbreng hebben de rechtssubjecten daarin gehad? Hoe zorgen we ervoor dat dat supranationale recht, bestuurswetgeving en rechtersrecht wordt uitgevoerd, gehoorzaamd en nageleefd? Wat is het gevolg als – zoals we zien – onderdelen ervan niet (kunnen) worden uitgevoerd, te weinig draagvlak hebben of niet worden nageleefd? In het onderzoeksprogramma *The Legitimacy and Effectiveness of Law & Governance in a World of Multilevel Jurisdictions* (LELG) onderzoeken we vanuit verschillende perspectieven, de vraag of en hoe legitimiteit en effectiviteit van het recht in die veellagige rechtsorde elkaar wederzijds beïnvloeden. De beantwoording van zulke vragen, vergt de inzet van verschillende vormen van expertise: juridische en andere sociaalwetenschappelijke (zoals politiek-filosofische, rechtstheoretische, historische). Veel van het onderzoek binnen het LELG-programma wordt daarom uitgevoerd door onderzoekers uit het Instituut Publiekrecht (met name de afdeling Staats- en bestuursrecht en de afdeling Europees recht) en onderzoekers uit het Instituut Metajuridica (met name de afdelingen Encyclopedie van de Rechtswetenschap en Rechtsfilosofie), in samenwerking met politicologen, politiek filosofen, bestuurskundigen, historici en andere sociale wetenschappers uit de bredere omgeving van het Leidse profileringsgebied [Political Legitimacy](#) dat liep tussen 2011 en 2018 (waarvan Voermans een van de trekkers was). Een samenwerking die informeel nog steeds voortduurt via het Leidse [Centrum voor Nederlandse Politiek en Bestuur](#) (waar Rijkema bestuurslid is).

Samenwerking binnen de faculteit

De vorige onderzoeksvisitingcommissie deed in 2016 een oproep nog beter over de grenzen van afdelingen en instituten heen samen te werken. Daaraan is in de verslagperiode gehoor gegeven. Samenwerking met verschillende disciplines binnen en buiten de faculteit leidde in een aantal gevallen tot gezamenlijke projecten en publicaties, zoals de rechtsvergelijkende studie [Constitutional Preambles](#) (2017), en een studie van Cuyvers en Boogaard over de rol van [vrijwilligers en het EU-recht](#). Europeesrechtelijke en EU-onderzoekers van de hele Universiteit Leiden bogen zich tijdens de financiële crisis in 2016 samen over de vraag of de EU wel effectief en met voldoende draagvlak kon (blijven) sturen zoals ze nu deed. Het project, geleid door bestuurskundige Steunenbergh, EU-recht specialist Van den Bogaert en staats- en bestuursrecht kenner Voermans leidde tot de publicatie [Fit for the Future?](#) (Boom juridisch 2017). Op tal van andere manieren wordt samengewerkt, zoals in het genoemde universiteitsbrede platform [Centrum voor Nederlandse Politiek en Bestuur](#). Momenteel werken staats- en bestuursrecht en de afdeling Encyclopedie samen aan het meerjarenproject *Een nieuw commentaar op de Grondwet*, een nieuw, innovatief zowel filosofisch als staatsrechtelijk Grondwetscommentaar (geleid door Ellian en Rijkema - publicatie verwacht eind 2022 bij Boom Amsterdam).

Missie – Financiering promotieplaatsen en valorisatie

De missie van het onderzoeksprogramma is enerzijds de beantwoording van de onderzoeksvraag – en daaruit nieuwe inzichten putten die voor nieuw onderzoek en het academische onderwijs kunnen worden gebruikt – anderzijds om, al doende, jonge onderzoekers daarbij te betrekken en op te leiden. De fondsen voor reguliere promovendi-plaatsen zijn schaars, daarom wordt er door groepen binnen het programma werk gemaakt van het financieren van zoveel mogelijk onderzoeksopleidingplaatsen en het vinden van geschikte kandidaten. Sommige afdelingen reserveren geld uit de eerste geldstroom om daarmee zogenaamde onderwijs- en onderzoekersaanstellingen te financieren: tijdelijke aanstellingen voor getalenteerde jonge onderzoekers die dan een jaar lang werken aan het opzetten van een promotieplan en het vinden van financiering daarvoor. Die zoektocht kan lopen via het facultaire Pre-PhD programma en de Meijersbeurzen, via de NWO open SGW competitie, sectorplansubsidies ([PDI-SSH-subsidie](#) voor het WetSuite project, alsook verschillende projecten binnen [Conflictoplossende instituties](#)) of, zoals de laatste jaren steeds meer gebeurt, via [andere](#) financiers zoals [provincies \(het promotieonderzoek naar netwerksubsidies\)](#) of het [Gieskes Strijbis fonds \(Grondwet, harten & hoofden\)](#). Daarnaast ‘sparen’ de verschillende afdelingen binnen de onderzoeksgroep ook actief door het uitvoeren van onderzoek in opdracht. De opbrengsten van contractonderzoek – dat alleen wordt aangenomen als het bijdraagt aan het onderzoeksprogramma zelf – worden via een systeem van afdrachten geherinvesteerd in promotieplaatsen. Al vergt het bij elkaar sprokkelen van promotieplaatsen veel inspanning, we zijn er steeds weer blij mee als het lukt. Daarnaast worden ook veel niet-gefinancierde (buiten)promovendi naar promotie begeleid. De inspanningen hebben de afgelopen jaren zeker gereendeerd: er is een stevig aantal promoties gerealiseerd, te weten 31. Als derde onderdeel van de missie van het programma is aan te merken het ‘teruggeven’ van de inzichten aan de samenleving – valorisatie. Dat doen we actief in het onderwijs, maar ook verder. LELG-onderzoekers nemen actief deel aan het maatschappelijke debat en staan vaak ook midden in het juridisch-professionele leven. Een deel van onze onderzoekers is ook werkzaam in de praktijk. Dat voedt het onderzoek, maar zorgt er ook voor dat onze resultaten die praktijk snel bereiken. Een voorbeeld bij uitstek hiervan vormt Den Ouden die de afgelopen periode lang voorzitter van de Vereniging voor bestuursrecht (VAR) was, lid van de commissie-Donner (de Adviescommissie uitvoering toeslagen die de toeslagenaffaire in 2020-2021 onderzocht) en nu staatsraad in de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State. LELG-onderzoekers staan op verschillende manier in nauw contact met professionele netwerken en de juridische praktijk.

Wetenschappelijke opbrengst

a. Hoe geeft het recht legitimiteit aan overheidshandelen?

De eerste grote vraag die we ons vanaf 2015 zijn gaan stellen is *hoe* het recht legitimiteit aan overheidshandelen geeft. Daar zijn een aantal klassieke theorieën over die zich concentreren rondom rechtsstaat en democratie.¹ Voermans laat in *Het verhaal van de Grondwet* (2019)² zien hoe wijdverbreid en sterk het geloof in deze vorm van democratisch-rechtsstatelijke machtsuitoefening is geworden: dat legitimiteitsconcept heeft – via het vehikel van geschreven grondwetten – op schrift althans, nagenoeg de hele wereld veroverd. Dit onderzoek laat zien hoe recht en legitimiteitsconcepten werken op basis van ‘(constitutionele) narratieven’.

b. Wordt de legitimiteit en effectiviteit van het recht bedreigd?

Een tweede inzicht uit het onderzoek van de laatste jaren is hoe legitimiteit en effectiviteit van het recht van ‘binnenuit’ worden bedreigd door bijvoorbeeld ‘verbestuurlijking’. Ons al maar belangrijker wordende bestuur is niet langer een uitvoerende macht die mechanisch democratisch vastgestelde

---

¹ Bijv. Andreas Kinneging, ‘Bijbel van het modern constitutionalisme’, in: P. de Hert, A.A.M. Kinneging en P. de Hert, *De Federalist Papers: bakermat van het moderne constitutionalisme*, Eindhoven: Damon 2017; Timo Slootweg, ‘Paul Scholten’, in: Wim Decock en Janwillem Oosterhuis, *Great Christian Jurists in the Low Countries*, Cambridge: Cambridge University Press 2021.

² Wim Voermans, *Het verhaal van de grondwet: zoeken naar wij*. Amsterdam: Prometheus 2019.

wettelijke voorschriften uitvoert, maar een orgaancomplex dat zelf een groot aandeel is gaan nemen in de rechtsvorming. Wetgever (vooral het parlement) en rechter zijn lang niet altijd goed in staat om tegenwicht te bieden tegen dat machtiger geworden bestuur – vooral voor de rechter is het lastig om zich te verhouden tot de veranderende balans van staatsmachten.³ De toeslagenaffaire (2020) geeft een voorbeeld van het soort problemen dat het uit het lood raken van het machtsevenwicht oplevert (falende controle van het parlement, in zichzelf gekeerde, bedrijfsmatig werkende onderdelen van de overheid, een rechter die te veel meegaat in de bestuurlijke logica). De casus werd daarmee een brandpunt van discussie binnen de onderzoeksgroep – moesten we die lezen als ‘systeemfalen’ of juist niet?⁴ Binnen dit thema staat ook de toestand van onze democratie centraal – tegenwoordig een van de meest wezenlijke bronnen voor de legitimiteit van het recht en het er op gebaseerde overheidsoptreden. We zijn in Nederland geneigd die democratie als een gegeven aan te nemen, al worden democratische regels en instituties ook bedreigd en zelfs ondermijnd, zoals Rijkkema heeft laten zien.⁵ Hoe zorgen we voor een duurzame en weerbare democratie? Waar liggen de grenzen van democratische tolerantie? Hier ligt een duidelijk focuspunt. Rijkkema, Ellian, Molier en andere onderzoekers van de afdeling Encyclopedie werken daarbij aan vraagstukken rondom de theorie en praktijk van democratie en haar verdediging.⁶

c. Kan de legitimiteit van het recht (en daardoor de effectiviteit ervan) worden vergroot?

In het onderzoeksprogramma hebben we nooit willen volstaan met loutere analyse en begrip van wat er op het terrein van democratisch rechtsstatelijke machtsuitoefening en draagvlak gaande is, maar zijn we ook steeds op zoek gegaan naar mogelijke remedies. In verschillende onderzoeksprojecten en publicaties kwamen daaruit de volgende oplossingsstrategieën naar voor:

Transparantie

Een manier om het geloof in het juiste van democratisch rechtsstatelijke machtsuitoefening te bevorderen is burgers, bedrijven en instellingen nauwer te betrekken bij de besluitvorming door de informatie met hen te delen. Zo worden burgers en anderen beter in staat gesteld mee te weten en mee te denken over overheidsbesluitvorming en daar vervolgens hun gedrag op af te stemmen (stemgedrag, kritiek of participatie). Binnen de onderzoeksgroep is er sinds kort een transparantiegroep (Drahmann, Voermans, Honée) die zich bezighoudt met (de nieuwe context) van openbaarheid van bestuur en de wijze waarop de regels van de nieuwe Wet open overheid al dan niet bij zullen gaan dragen aan de vergroting van de legitimiteit van modern overheidsbestuur.⁷ Rijkkema gaf voor de honderdste verjaardag van de Nederlandse rechtsfilosofievereniging een

---

³ Bijv. Boogaard G. (2021), Urgenda en de rol van de rechter. In: Jansen R.H.T., Polanen T.A. van, Sander D.B. & Sijsma P.M. (red.) *Trouble in de Trias: Bijdragen over de verhoudingen tussen de Nederlandse staatsmachten*. Nijmegen: Ars Aequi Libri. 159-174.

⁴ Bijv. Schuurmans Y.E. (2021), Toeslagenaffaire: outlier of symptoom van het systeem?, *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* 2021(6): 205-207.

⁵ Rijkkema B.R. (2015), *Weerbare democratie: de grenzen van democratische tolerantie*, Amsterdam: Nieuw Amsterdam (diss. Leiden), en de Engelstalige editie: Rijkkema B.R. (2018), *Militant Democracy: The Limits of Democratic Tolerance* (Extremism and Democracy, no. 44) Abingdon, Oxon: Routledge, zie verder bijv. Rijkkema B.R. (2019), ‘Militant Democracy and the Detection Problem’, in: Anthoula Malkopoulou and Alexander Kirshner (eds.), *Militant Democracy and Its Critics*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

⁶ Zie o.a. Afshin Ellian and Bastiaan Rijkkema (eds.) (2018), *Militant Democracy – Political Science, Law and Philosophy*, Cham: Springer; Afshin Ellian, Gelijk Molier en Bastiaan Rijkkema (red.) (2018), *De strijd om de democratie: essays over democratische zelfverdediging*, Amsterdam: Boom; Afshin Ellian, Bastiaan Rijkkema en Gelijk Molier (red.), *Terrorism and Counterterrorism after the Caliphate*, Den Haag: Eleven International Publishing 2020.

⁷ Zie bijv. Drahmann A. (2021), De Wet open overheid: een verbetering van de digitale informatiehuishouding van de overheid?, *Computerrecht* 2021(4): 321-329 (2021/156) en haar preadvies bij de VAR (Vereniging voor Bestuursrecht), opgenomen in: *Transparantie en Overheid*, Den Haag: Boom Juridisch 2022.

rechtstheoretische analyse van de concepten ‘openbaarheid’ en ‘parlement’, en daarmee de democratie in den brede.⁸

Evenredigheid

De Nederlandse overheid stuurt, net als in veel andere Westerse samenlevingen, tot in de haarvaten van de samenleving. Daardoor is de Nederlandse staat, eveneens als die andere Westerse staten, een ‘Administrative State’ geworden waarop op dagelijkse basis de overheid op tal van manieren intervenueert in het leven van burgers, bedrijven en instellingen via bestuursbesluiten (vaak ook nog genomen op basis van recht en regels die het bestuur zelf maakte). Om de last die dat met zich brengt het hoofd te bieden, probeert de overheid zich daar zo efficiënt mogelijk op in te richten met professionele uitvoeringsdiensten, efficiënte inrichting van werkprocessen (met veel gebruik van informatietechnologie en zelfs AI-technieken) en massabeschikkingen. Daardoor gaan de menselijke maat en de evenredigheid (in de effecten) van beschikkingen verloren en kunnen ongelukken gebeuren, zoals de Toeslagenaffaire leerde. In het Leidse rapport ‘Bestuursrecht op Maat’, dat in 2021 werd aangeboden aan de Tweede Kamer, gaat een groep onderzoekers uit de LELG-groep (Schuurmans, Leijten en Esser) op zoek naar een maatgesneden bestuursrecht waarbij in de bestuurlijke omgang met burgers de menselijke maat weer centraal komt te staan. De juridische kernwoorden daarbij zijn: evenredigheid, procedurele rechtvaardigheid en mensenrechten, in plaats van een strikte focus op regels. Hoe digitalisering daarbij een bron van problemen vormt maar ook een mogelijke oplossing, is een thema in het onderzoek van Anne Meuwese.⁹ Aan antwoorden op deze en andere vragen op het grensvlak van (AI-)technologie, publieke waarden en regulering wordt samengewerkt binnen het SAILS-netwerk.¹⁰ Meuwese kreeg ook een sectorplansubsidie ([PDI-SSH-subsidie](#)) voor het WetSuite project waarbij juridische overheidsdocumenten toegankelijk gemaakt worden voor een brede groep onderzoekers.

Participatie

Het vergroten van betrokkenheid bij besluitvorming verhoogt de legitimiteit ervan. Dat inzicht geldt niet alleen voor bestuursbesluiten, maar ook voor rechterlijke procedures. Meer gezichtspunten betrekken bij rechtspraak, en grotere toegang geven van belangenorganisaties tot juridische procedures kan bijdragen aan de kwaliteit van uitspraken maar ook tot de legitimiteit ervan. In verschillende onderzoeksprojecten is daar de afgelopen jaren naar gekeken.¹¹ Daarbij kwam ook de vraag aan bod in hoeverre het eigenlijk wel legitiem is dat belangengroepen die zich ook tijdens de voorbereiding van besluiten kunnen melden, nog een keer een kans krijgen tijdens procedures.¹²

Publicaties & blik op de toekomst

De onderzoeksgroep LELG publiceert veel over de uitkomsten van het onderzoek. De overzichten laten zien dat de voorgenomen onderzoekstrategie – een evenwichtige spreiding over (strikt) wetenschappelijke en vakpublicaties/annotaties, internationaal en nationaal – rendeert, al zou nog meer aansluiting met de internationale onderzoeksgemeenschap zeker gewenst en mogelijk zijn. Een opvallende trend van de afgelopen jaren is dat er steeds meer ‘samen’ wordt gepubliceerd tussen senior en junior onderzoekers én met onderzoekers die een andere disciplinaire achtergrond hebben dan de juridische. Multidisciplinariteit binnen het onderzoek is niet altijd direct terug te zien in de

---

⁸ Rijkkema B.R. (2019), ‘De waarde van het parlement: Van der Pot bij de VWR, Schmitt en het parlement als architectonisch-orderingsprincipe’, *NJLP*, vol. 48 nr. 2, 222-243.

⁹ A.C.M. Meuwese, *Artificiële intelligentie en bestuursrecht: menselijk én digitaal*, *Nederlands Tijdschrift voor Bestuursrecht*, 2022(2): 56-66.

¹⁰ B.H.M. Custers, F. Dechesne, T.J. de Graaf, A.C.M. Meuwese & I.S. Wuisman, ‘Waarom (basis)kennis van AI onontbeerlijk is voor juristen’, *Ars Aequi* 2021, p. 1136-1140.

¹¹ Bijv. Schuurmans Y.E. & Stolk R. (2017), *Het proefproces als collectieve actie*, *Nederlands Tijdschrift voor Bestuursrecht* 2017(1): 6-15.

¹² Stolk R. (2018), *De legitimiteit van strategisch procederende belangenorganisaties*. In: Stolk R., Meulen L. van der, Wolfrat M., Meulder K. de (red.) *Strategisch procederen in het bestuursrecht*. Preadviezen Jonge VAR-reeks nr. 16 Den Haag: Boom juridisch. 9-64.

uitkomst (de publicatie), maar zit vaak al ingebakken in de persoon van de onderzoeker zelf: veel van onze promovendi hebben bijvoorbeeld een multidisciplinaire achtergrond. Dat zie je terug in de resultaten. Zo promoveerde Georgina Kuipers bijvoorbeeld in 2021 op een proefschrift 'Beschadigd vertrouwen' over afhandeling van massaschade bij grote projecten. In dat op het eerste gezicht juridische proefschrift worden de laatste inzichten over hoe vertrouwen werkt uit de politicologie en sociale-psychologie gebruikt. Die zijn ook voor het begrijpen van legitimiteit belangrijk. Daarnaast is het grootste gedeelte van haar onderzoek empirisch van aard. Kuipers kon dit onderzoek uitvoeren omdat ze, naast een juridische opleiding ook een research master in Political Science and Public Administration doorliep. Binnen het programma LELG willen we graag verder op deze koers. Hoe we dat willen doen wordt uitgewerkt in de SWOT-analyse. Ondertussen zijn we gepast trots op de vele promoties uit de afgelopen periode en ook met wat we hebben bereikt op het terrein van diversiteit. Zelfs al kan ook dat nog weer beter in de toekomst.

Sterkte/zwakte analyse LELG

Sterkte

- Het onderzoek in het programma is – meer dan ooit – actueel en maatschappelijk relevant.
- Op basis van ervaringen en tradities opgebouwd in eerdere programma's onderzoekt een jonge, coherente kerngroep van onderzoekers in LELG nieuwe vragen in het logische verlengde van de eerder behaalde resultaten. De onderzoeksgroep kenmerkt zich door grote expertise, brede disciplinaire en internationale oriëntatie, hoge ambitie en grote energie.
- De onderzoekers zijn, via een breed publicatieprofiel, doorgezette internationalisering en zichtbaarheid in kwaliteitsmedia, goed gepositioneerd in zowel het nationale als internationale academische discours, alsook in het maatschappelijke debat. De onderzoekers uit het programma weten goed te schakelen tussen al deze fora en zodoende het wetenschappelijke inzicht door te vertalen naar maatschappelijke vraagstukken.
- De LELG-onderzoeksgroep heeft (daardoor) een sterke nationale reputatie en een groeiende internationale reputatie.
- De welhaast vanzelfsprekende samenwerking en synergie van het staats- en bestuursrechtelijke en rechtstheoretische onderzoek wordt gericht gepaard aan samenwerking met andere wetenschappelijke disciplines. De nauwe samenwerking tussen staats- en bestuursrechtelijke, Europeesrechtelijke & rechtstheoretisch georiënteerde juristen en sociaalwetenschappelijk opgeleide onderzoekers is wezenlijk gezien de ambities van het onderzoeksprogramma: het onderwerp van onderzoek ligt gedeeltelijk tussen de werkerreinen van disciplines in. De multidisciplinaire oriëntatie en –samenwerking van het programma zijn, kortom, naast kracht ook noodzaak. Aan multidisciplinariteit wordt in het programma niet alleen lippen dienst bewezen door dialoog met andere disciplines in een enkel project. Het wordt ook werkelijk gedaan. Er zijn multidisciplinaire derdegeldstroomprojecten, proefschriften, artikelen en boeken, die daarvan getuigen. In de onderzoeksgroep zijn ook relatief veel leden met een bi-disciplinaire achtergrond aanwezig.
- De onderzoeksproductie van het programma is hoog, en het aantal onderzoekers in opleiding (promovendi) – in lijn met de ambitie van het programma – alsmede het aantal promoties groot. De ingezette koers om financiële revenuen van het onderzoek in te zetten voor het opleiden van jonge talenten en die vervolgens te vragen onderzoeksbeurzen via aanvragen binnen te halen, loont (multipliereffect).
- De financiële basis voor het uitvoeren van het onderzoek is, mede vanwege de offensieve strategie voor het binnenhalen van middelen, goed. Waar voorheen het programma

grotendeels afhankelijk was van eerste geldstroomfinanciering is het in de verslagperiode steeds beter gelukt tweede geldstroomfinanciering via NWO en derde geldstroomfinanciering voor het onderzoek aan te boren.

- De vooruitzichten voor het onderzoek in de aankomende periode zijn zowel financieel als personeel goed.

Verbeterpunten

- Coördineren van de multidisciplinaire samenwerking en bundelen van de kracht van de aanwezige expertise is in verschillende afdelingen en instituten geschiedt via een doorlopende dialoog en uitwisseling tussen onderzoekers van het programma, maar blijft steeds een uitdaging. Investeren van tijd en aandacht hierin, ook waar dat niet direct uitmondt in tastbare onderzoeksresultaten heeft prioriteit. De gezamenlijke (boek)projecten en publicaties zijn daarvoor een uitstekend middel. Ze smaken naar meer.
- Nog verder vergroten van de focus via het beter richten van de schaarse energie en het kanaliseren van het onderzoeksenthouziasme in de vorm van een meerjarige programmastrategie die voor alle onderzoekers kenbare tussen- en eindresultaten markeert.
- Verder uitbreiden van de internationale academische dialoog, reputatie, en het internationale netwerk.
- Voorkomen van weglekken van energie door gezamenlijke afspraken te maken over individuele prestaties en daarmee onderlinge taak- en werkverdeling binnen het programma. Niet alle onderzoekers hoeven precies hetzelfde te doen in het programma. Bij de aansturing van het programma zal soms een 'minder is meer'-lijn gehanteerd kunnen worden in de richting van individuele onderzoekers.
- Werken aan verdere bewustwording bij de onderzoekers, de afdelingen en instituten van de faculteit en universiteit, de academie in binnen- en buitenland en de wijdere maatschappelijke omgeving van de onderzoeksvragen en –resultaten van het (nog jonge) programma. En daarbij in ieder geval nadrukkelijker naar buiten treden met de expertise die de onderzoeksgroep te bieden heeft rondom het centrale thema 'legitimiteit'. Een onderwerp dat ook een rol speelt in aanpalende onderzoeksprogramma's als Conflictoplossende Instituten. Mogelijkheden voor kruisbestuiving kunnen beter benut worden.
- Nog gericht opsporen van het schaarse jonge onderzoekstalent en het aantrekken van buitenpromovendi. Zeker op het terrein van het aantrekken van talent met bi-culturele achtergrond en bestuursrechtelijk talent is daar binnen het programma nog te winnen.
- Nog meer inzetten op (aantrekken/binnenhalen van) vrouwelijke (senior-)capaciteit in de onderzoeksgroep.

Kansen

- Het LELG programma heeft een veelbelovende toekomst in het verschiep. De ambitie en strategie zijn goed op elkaar afgestemd en bieden kansen om voor langere termijn jonge onderzoekers op te leiden en voort te sturen in de vaart der volkeren.

- De ontwikkelingen en maatschappelijke vraagstukken op het terrein legitimiteit en effectiviteit van recht en bestuur in de veellagige rechtsorde vormen een veelbelovend en rijk onderzoeksperspectief voor de aankomende jaren.
- Er liggen, gezien de potentie van de groep, de ontwikkeling die is ingezet en de vragen van het programma, bijzondere kansen voor het doen van kwalitatief hoogstaand onderzoek, dat goed kan aansluiten bij belangrijk internationaal onderzoek en de leidende onderzoekers op het terrein.
- De Leidse onderzoeksomgeving biedt veel kansen ook over de band van de overblijfselen (netwerken/contacten) van de interfacultaire samenwerking van het vroegere profileringsgebied Political Legitimacy. Het is zaak daar blijvend rendement uit te halen.

Bedreigingen

De lat van de ambities ligt, in het licht van de beschikbare middelen en capaciteit, erg hoog in het programma. Dat kan tot risico's leiden als de accenten verkeerd worden gelegd. De ambitie en strategie van het LELG programma vergen dat steeds weer een balans wordt gevonden tussen de uitgangspunten. Vooral het in evenwicht houden van het academisch verdiepende – sterk internationaal georiënteerde – onderzoek en de noden van de (meer) nationale rechtspraak vergt voortdurende balanceerkunst. Als belangrijkste risico's willen we hier noemen:

- Het stapelen van de ambities en daarmee een té grote aanslag op de werkkraft van de staf leggen, dan wel het verliezen van focus en weglekken van onderzoeksenergie.
- Te weinig ruimte voor fundamenteel onderzoek.
- Het niet goed in staat zijn de samenwerking tussen de onderzoekers met verschillende achtergronden en werkomgevingen vorm te geven.
- Het blijvend weten aan te trekken van voldoende financiële middelen om de ambities waar te kunnen maken en vooral om jonge onderzoekers op te kunnen leiden.
- Problemen bij de rekrutering van jong talent (met name op het terrein van het bestuursrecht).
- Het verlies van zeer getalenteerde gepromoveerde onderzoekers, mede doordat we die soms geen perspectief op een werkverband kunnen bieden.